

AQLI ZAIF O'QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHUV JARAYONINIG BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

USMANOVA XADICHA BAHODIR QIZI

*Toshkent KIMYO Xalqaro Universiteti "Maxsus pedagogika" kafedrası
o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA: Rivojlangan xorijiy davlatlarda korreksion maktablarda kasbiy tayyorgarlik yangi kasbiy texnologik va amaliy ko'nikmalarni egallash hamda aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy maishiy hayotga tayyorlash kengroq tushunchadir. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning turli strategiyalari aniqlangan. Ijtimoiy maishiy yondashuv nogiron o'quvchilarni aqliy rivojlanishda mehnatga tayyorlashni kuchaytirish, chet elda - bolalarni ijtimoiy guruhlariga muloqot qilish orqali integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy hayotning shakllanishi shaxsning oilada, maktabda, mehnat va ijtimoiy faoliyatda axloqiy tarbiyalanish jarayonining tomonlaridan biridir. L.S.Vigotskiy: "Ijtimoiy tarbiya nutqning rivojlanmaganligiga, nutqning rivojlanmasligi jamoa (kollektiv)dan yakkalanib qolishga, jamoa (kollektiv)dan ajralib qolish esa, o'z navbatida, ijtimoiy hayotning rivojlanishini tormozlaydi", - deydi.

Kalit so'zlar: aqli zaif, moslashtirish, ijtimoiylashtirish, Autizm yoki Autistik, Asperger sindromi, tyutor, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan, Daun sindromi, DEGS, disleksiya, bolalar serebral sholliqi.

Ijtimoiylashtirish- bu ijtimoiy sharoitni tushunib idrok qilishi, jamoada haq-huquqli inson kabi shakllanishi muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiylashish jarayonida ijtimoiy- feromenologik jarayonida individ bo'lish yangi bilimlar olish me'yorlar, qadriyatlarni o'rganib shaxs bo'lib shakllanadi. Ijtimoiylashish bu insonni atrof muhit bilan aloqaga kirishishi, uni nafaqat passiv qabul qiladi, uni moslashtirishga ham qodirdir. Bolaning ilk rivojlanishidanoq u ijtimoiy hayotga qadam bosadi va u bu

hayotni o'zgartiruvchi bo'lib emas, ijtimoiylashish, moslashish bo'lib u tug'ma bo'ladi va bu jarayonni faqat o'zgaruvchan funktsiya rivojlanishiga sharoit yaratish kerakdir.

Aqli zaif o'quvchilarning ijtimoiy hayoti inson ongida chuqur o'rnashgan motivlar tizimi, bularga o'z xatti-harakatida amal qilishni majburiy deb hisoblaydi. E'tiqodning shakllanish jarayoni uzoq va murakkab. Bular ma'naviy madaniyat va inson ijtimoiy amaliyotni o'zlashtirishi davomida yuzaga keladi, u olgan bilimlar hayotiy tajribada tasdiqlansa yoki rad etilsa paydo bo'ladi. Ijtimoiy hayotning shakllanishi shaxsning oilada, maktabda, mehnat va ijtimoiy faoliyatda axloqiy tarbiyalanish jarayonining tomonlaridan biri. Aqliy salohiyatning buzilishi oqibatida insonning nutqni yaxshi egallay olmasligi, shu bois jamiyat a'zolaridan yakkalanib qolishi uning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishida qator muammolarni yuzaga keltiradi. Aqli zaif bolalarni umuman mustaqil hayotga, xususan, ijtimoiy maishiy hayotga moslashtirish hamda tayyorlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif o'quvchilar uchun "Ijtimoiy maishiy hayotga yo'naltirish" fani o'qitilib kelinmoqda. Ijtimoiy hayotga yo'naltirish darslarida o'quv jarayoni davomida o'quvchilar to'shakni qanday tartibga keltirish, unga g'amxo'rlik qilish uchun kiyimlarni qanday qilib to'g'ri tayyorlashni o'rganadilar; kiyim va poyabzal, choyshablarga qanday g'amxo'rlik qilish kerak; kesilgan joylar uchun birinchi yordamni qanday ko'rsatish kerak, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish va uy xo'jaligi ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ishlar mehnatsevarlik, intizom, aniqlik va boshqalar kabi qimmatli axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Aqli zaif bolalar ijtimoiy hayotga moslashish ko'nikmalarni yaxshi bilishmaydi. Kundalik hayotda ular uchun dantellar bilan ishlash, tugmachani qadash, galstuk taqish kabi mayda detallar bilan ishlash qiyin. Aqli zaif bolalar jamiyatga qo'shilganda suhbatdoshi ulardan nimani xohlashini darhol anglamaydilar. O'rtacha aqli zaifligi bo'lgan bolalar, atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish tajribasiga ega emaslar, odobsizlik, qo'pollik, negativizm, ko'pincha tushunmovchilik yoki boshqa odamlarning manfaatlarini qo'pol ravishda buzishadi. Bunday bolalar tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatga qo'shilishlari juda

qiyin bo'ladi. Aqli zaif bolalar bilan korreksion va rivojlantirish ishlarida o'qitishning turli usullaridan foydalanganda ular yanada murakkab faoliyat turlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar va bu ularning ijtimoiylashuviga yordam beradi. Aqli zaif bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni yaxshi bilishmaydi, lekin ular yaxshi rivojlangan hissiy va motor qobiliyatlariga ega, shuning uchun, qoida tariqasida ular ijtimoiy moslashuv uchun zarur bo'lgan umumiy ta'lim fanlari bo'yicha bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda katta qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Aqli zaif bolalarni o'quv jarayonida ijtimoiy hayotga tayyorlash bilan birga, to'g'ri ta'lim va tarbiya, o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalarini (kiyinish, ovqatlanish, yuzni yuvish) o'zlashtiradilar, ovqatlanish paytida o'zini tutishning eng oddiy ko'nikmalarini egallaydilar, shaxsiy gigiena ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Bundan tashqari aqli zaif bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni yaxshi bilishmaydi, lekin ular o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini juda tez o'rganadilar, kattalar yordamida kiyinishlari va yechinishlari, poyabzal kiyishlari, vilkalar pichoqlardan foydalanishlari mumkin. Bunday bolalar uchun bunday imkoniyatni taqdim etish muhimdir. Aqli zaif bolalari bo'lgan oilada bolani o'rganish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan hamma narsaga ega bo'lish shart emas, lekin bola oilada o'zini nuqsonli his qilmasligiga ishonch hosil qilish kerak bu ularning ijtimoiy maishiy hayotga tayyor bo'lishlari uchun muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy va maishiy hayotga yo'naltirish ko'plab ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, ularning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun bolalar o'z ko'nikma va mahoratini rivojlantirishlari, shuningdek atrofdagi dunyoda harakat qilish, mustaqil va mas'uliyatli bo'lish, yangi bilimlarga, yangi sevimli mashg'ulotlariga qiziqish bildirishlari kerak. Bolalar uchun uni rivojlantirishning eng qiziqarli usullaridan biri bu qo'l mehnatidir. Uning yordami bilan bola fazoviy yo'nalishni ham o'zlashtiradi, vizual idrokni rivojlantiradi. Bu ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. O'quv jarayonida aqli zaif o'quvchilar ijtimoiy hayotga tayyorlash ko'nikmalari va muloqot qobiliyatlarini o'zlashtirishlari kerak. Bu ulardan bilim faoliyati va hissiy-ixtiyoriy sohani o'rganish, rivojlantirish va tuzatish bilan bog'liq tushunchalarni o'zlashtirishni

talab qiladi. Ushbu tushunchalarni o'zlashtirish faqat o'quv jarayonida korreksion va pedagogik ish elementlari kiritilgan taqdirdagina mumkin bo'ladi. Shuning uchun pedagog aqli zaif maktab o'quvchilarining bilim sohasi va xulq-atvorini rivojlantirishga qaratilgan maxsus tuzatish ishlarini ijtimoiy hayotga yo'naltirgan holda olib boradi.

Bugungi kunda aqli zaif o'quvchilarni mustaqil hayotga, xususan ijtimoiy maishiy hayotga moslashtirishda yuqori natijalarga erishish barcha maktablardagi muammolardan biridir. Buning o'z sabablari bor. Mana ulardan bir nechtasi. Darslar o'tkaziladigan binolar (faqat ish uchun emas) ko'pincha oddiy sanitariya talablariga javob bermaydi, ustaxonalar zamonaviy sanoat uskunalari bilan jihozlanmagan, maktablarda zarur materiallar etishmaydi, ishlab chiqarish bilan aloqa o'rnatilmagan. Natijada, yuqori sinflarda ham unumli mehnat ijtimoiy foydali hunarmandchilik darajasiga ega bo'la olmaydilar. Keyingi sabab - mehnat o'qituvchilarining ko'pchiligi defektologik ma'lumotga ega emas. Shu munosabat bilan o'qituvchilarning ma'lum bir qismi, uzoq tajribaga ega bo'lishiga qaramay, aqli zaif bolalar bilan ishlashning tuzatish texnikasi va usullarini bilmaydi. Talabalarning individual xususiyatlari va qobiliyatlari har doim ham hisobga olinmaydi. Natijada, ko'plab bitiruvchilar keyinchalik maktabda olgan mutaxassisliklari bo'yicha emas, balki og'ir, malakasiz ish bilan shug'ullanadilar. Maxsus maktab bitiruvchilarini hayotga moslashtirishdagi qiyinchiliklardan biri ularning kasbiy, jismoniy va intellektual qobiliyatlari o'z da'volariga ko'ra o'z baholarining nomuvofiqligidadir. Shuning uchun aqli zaif maktab o'quvchilarini mehnatga va mustaqil hayotga tayyorlashning muhim jihati ularni muayyan ishlab chiqarishda aniq ishlarni bajarish qobiliyatini adekvat baholashga o'rgatishdir. O'z imkoniyatlarini va ma'lum bir kasbni egallash uchun qanday fazilatlar talab qilinishini bilmaslik keyingi ijtimoiy va mehnatga moslashish qiyinchiliklarini yanada kuchaytirishi mumkin. Bitiruvchilarni ishga joylashtirishda oilaning ishtiroki ham muhim o'rin tutadi. Ota-onalar bilan kasbga yo'naltirish bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash ishlari yetarli darajada puxta emas. Oila va maktab kabi ijtimoiy

institutlarning yaqin hamkorligi o'quvchilarni ish bilan ta'minlashda yanada muvaffaqiyatli natijalar beradi. Shu munosabat bilan bevosita aqli zaif o'quvchilar uchun kasbiy maslahatlar mazmunini ishlab chiqish katta ahamiyatga ega. Konsultatsiya uchun asos bo'lib pedagoglar va fan o'qituvchilari tomonidan tuzilgan maxsus tibbiy-psixologik ko'riklar va kompleks xarakteristikalar ma'lumotlari hisoblanadi.

Aqli zaif o'smirlarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda muvaffaqiyatli kasbga tayyorlash uchun quyidagilar zarur:

- maktablarda, o'quv-ishlab chiqarish bo'limlarida (matbaa sexlari, charm buyumlar ishlab chiqarish va boshqalar) tibbiy va ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish bo'yicha 9-sinf dan so'ng uch yillik kompleks o'qitish va samarali mehnat faoliyatini tashkil etish;

- o'quvchilarning bir kasb bo'yicha individual rivojlanishini nazorat qilish;
- individual imkoniyatlarga mos keladigan kasblarga tayyorlash uchun moddiy-texnik bazani yaratish;

- umumiy mehnat va kasbiy muhim sifatlarni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda talab qilinadigan darajada shakllantirish;

- o'zlashtirayotgan kasbga e'tibor qaratgan holda zarur ijtimoiy-axloqiy fazilatlarni tarbiyalash.

Tuzatish maktablari bitiruvchilarining kasbiy yo'nalishini yaxshilash uchun quyidagilar zarur:

- 9 yillik maktabning kasb-hunarga o'rgatish va 10-12-sinf o'quvchilarini ishlab chiqarishga o'rgatish bosqichlarining uzviyligini kuzatish;

- talabalarning kelajakdagi ish joylarida ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish;

- 9-10-sinf o'quvchilarining ustaxonalaridagi mashg'ulotlar o'quv-ishlab chiqarish xarakteriga ega bo'lishi va tayanch korxonalarining buyurtmalarini bajarish asosida amalga oshirilishi;

- rivojlanish darajasi va mehnat faoliyatini o'zlashtirish dinamikasiga qarab ishlab chiqarish amaliyoti uchun mehnat birliklari, brigadalarni to'ldirish;
- shahar (tuman)ning professional kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini hisobga olish;
- o'quv filmlari va teledasturlarni tomosha qilish, laboratoriya va amaliy ishlar kabi shakllardan o'quv va ma'lumotnoma adabiyotlaridan kengroq foydalanish.

Maktablar va kasb-hunar maktablarining voriligini tashkil etish uchun quyidagilar zarur:

- sinfda o'quvchilarni muayyan maktabda kasbiy ta'limni davom ettirishga yo'naltirish;
- o'quvchilarni maktablar hayoti bilan tanishtirish (ekskursiyalar, fotosuratlar bilan stendlar, maktabda o'qishni davom ettirgan bitiruvchilarning ma'lumotlari, tuzatish maktabi ustaxonalarida maktab vazifalarini bajarish);
- maktab mehnat dasturlarida kasb-hunar maktablarida kasb-hunar ta'limi mazmunini hisobga olish;
- kasb-hunar ta'limi maktablarining o'qituvchilari va ustalarini aqli zaif bolalarning psixofizik xususiyatlari va ularni mehnatga o'rgatish usullarining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish;
- maxsus (tuzatish) maktabining mehnat o'qituvchilarini ish mazmuni va kasb-hunar maktablarida o'qitishni tashkil etish bilan tanishtirish;
- kasb-hunar ta'limi muassasalari xodimlariga bitiruvchilarga individual yondashuvni amalga oshirishda yordam berish;

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rivojlangan xorijiy davlatlarda korreksion maktablarda kasbiy tayyorgarlik yangi kasbiy texnologik va amaliy ko'nikmalarni egallash hamda aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy maishiy hayotga tayyorlash kengroq tushunchadir. Aqli zaif bolalarni ijtimoiylashtirishning turli strategiyalari aniqlangan. Jamiyatga kirishning ikki yo'nalishi - kuchaytirilgan mehnat tayyorgarligi va maktab

jamoalaridagi tengdoshlarning keng doirasi bilan muloqot qilish - umumiy ijtimoiylashuv maqsadiga xizmat qiladi, maxsus maktab o'quvchisini turli odamlar guruhlari va ijtimoiy qatlamlarga integratsiyalashuviga yordam beradi. Bizning xulosamiz ilmiy va uslubiy adabiyotlarni to'ldirish va intellektual rivojlanishdagi cheklovlar bilan ishlashda jahon ilm-fanidagi tendentsiyalarni aniqlashtirishga qaratilgan. Aqli zaif bolalar bilan ishlash uchun mutaxassislarni tayyorlash muammosini kengroq ilmiy nuqtai nazardan ko'rish eng yaxshi jahon tajribasidan faolroq foydalanishga, pirovardida maxsus pedagogikaning umumiy sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Aqliy zaiflikda kasbiy yo'naltirishning vazifasi funktsional tizimlarning oqilona kuchlanishi bilan mehnatga va mehnat qobiliyatiga moslashishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishdir (ya'ni, ish jismoniy va psixologik jihatdan qulay, jiddiy stresssiz bo'lishi kerak). Shunday qilib, aqli zaif odamlarni kasbga yo'naltirishni samarali tashkil etish uchun, birinchi navbatda, ijtimoiy-mehnat prognozi - ma'lum bir ishni bajarish uchun kasbiy muvofiqlikni, chegaralarni, moslashuvchanlik darajalarini va zarur shakllarini aniqlash kerak. kasbiy faoliyatni tashkil etish lozim. Ijtimoiy maishiy yondashuv nogiron o'quvchilarni aqliy rivojlanishda mehnatga tayyorlashni kuchaytirish, chet elda - bolalarni ijtimoiy guruhlarga muloqot qilish orqali integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. Kasbiy ta'lim samaradorligi uning shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash qobiliyati nuqtai nazaridan baholanadi. Mehnatga ijobiy munosabatning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish kasbiy ta'limning muhim qismi bo'lishi kerak. Individuallashtirilgan kasbiy ta'lim nogironlar uchun ish topish imkoniyatlarini oshiradi va ularning integratsiyalashuviga yordam beradi.

REFERENCES

1. Fayziyeva, U. (2021). Alohida ehtiyojli bolalarning inklyuziv sharoitda ta'lim olishining tashkiliy va metodik asoslar. Maktab va hayot, 5(1), 125-132.

2. Xudayqulova, F. B. (2022). Ta'lim tizimini boshqarish. O'qituvchi ilmiy uslubiy metodik va badiiy jurnali, 3(9), 69-72.
3. Xodjamkulov, U. N.; Xudayqulova, F. B. (2021). Kelajak o'qituvchisi konsepsiyasi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar, 2(3), 130-135.
4. Темиров, Б. Б., & Худойкулова, Ф. Б. (2021). Характеристики личности учителя связанные обменом идеями. Экономика и социум, (1-2), 496-499.
5. Xudayqulova, F. B. (2021). Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1668-1671.